

Chápání volného času v dějinách a v současnosti

doc. Michal Kaplánek, Th. d.

2024

Volný čas ve starověku

- Základní dimenze volného času:
 - Volný čas v době vegetativního klidu (zima)
 - Volný čas jako součást svátků (kult)
- Neexistovala jasně vymezená pracovní doba, nemůžeme tedy mluvit o volném čase v moderním smyslu slova
 - Scholé – vše, co dělalo člověka člověkem = komunikace, zábava, filosofie, umění...
 - Ascholia – opak scholé = činnosti nutné k přežití spojené s těžkou netvůrčí prací (vykonávali otroci)

Volný čas ve středověku

- Chápání volného času vychází z chápání
 - a) antického
 - negativní vnímání fyzické práce
 - společenské rozdíly
 - b) křesťanského (židovského)
 - pracovní týden (Gn 1)
 - slavení svátků
 - scholé jako kontemplace

Praktické prožívání volna bylo závislé na sociální a intelektuální úrovni (viz kniha „*Volný čas ve středověku*“)

Náboženské slavnosti a svátky

- **„vybočení“** z všednosti
 - zážitek krásy a smyslu
 - výměna rolí (např. karneval)
 - odpočinek
- jako **připomínka** dějinné události nebo skutečnosti víry (neslavilo se bez příčiny)
- platnost **pro všechny** společenské vrstvy
- **povinnost** slavení
 - společenská
 - náboženská

Diskuse: Slavíme svátky?

- Jaké svátky skutečně slavíme (u nás v rodině anebo s přáteli)?
- Je pro nás neděle nějak zvláštní? Čím se liší od všedního dne?
- Máte nějaké přání, jak prožívat sváteční dny?

Volný čas v novověku (1)

Vliv zavedení povinné školní docházky na chápání volného času

Opaschowski:

Povinná škola je „místo narození“ (Geburtsstätte) dualismu práce/volný čas

Komenský: Didactica magna – polarizace mezi vyučováním a volným časem: **vacatio** – přestávky mezi prací (prázdniny) sloužící k rekreaci

Důsledky:

- a) Volný čas se stává tématem, objevuje se jeho význam
- b) Volný čas je vymezován negativně (čas, kdy se nedělá)

Volný čas v novověku (2)

Vliv reformační etiky

Max Weber

(vliv protestantismu na rozvoj kapitalismu)

- Náboženské pojetí práce jako povinnosti (později Marx: práce = smysl života)
- Bohatství = výsledek práce + Boží požehnání
- „Neužitečné“ trávení času = největší hřích (původně šlo o využití volna pro Boha a pro druhé, později o „smysluplné“ využití volna)

Volný čas v novověku (3)

Tři vývojové větve „pedagogizace volného času“ pod vlivem protestantského antismu

Volný čas jako problém

*Pastorační
využití*

Čas k nabrání sil
Biblické kroužky
Kreativní přestávka
Zpěv atd.

*Pedagogické
využití*

Pedagogické nabídky
ve škole i mimo školu
(školní pedagogika)
(sociální pedagogika)
(vzdělávání dospělých)

*Politické
ovlivňování*

Sociální politika a sociální péče:
prosazení práva na dovolenou,
snížení počtu pracovních
hodin v týdnu, úsilí o sociální
spravedlnost

Růst významu volného času (1)

Důvody, proč vzrostl význam volného času:

- 1. Volný čas se stal pro široké vrstvy obyvatelstva znakem sociálního vzestupu a pokroku.
- 2. Volný čas se stal (pro někoho jediným) prostorem seberealizace
- 3. Industrializace spolu se zvýšenými nároky na produktivitu práce si vynutila prodloužení doby pro rekreaci a konzum.
- 4. Různé formy zkracování pracovní doby jsou prostředkem proti rostoucí nezaměstnanosti.
- 4. Došlo k silné redukci pracovní doby a rozšíření volného času.

Růst významu volného času (2)

Pokud hovoříme o přesunu existenciálního důrazu do volného času, myslíme tím, že většina zážitků, které člověka hluboce ovlivňují, a velké množství aktivit, v kterých naplňuje svoje životní potřeby, zájmy a ideály se odehrávají ve volném čase, a to převážně v privátní sféře.

- *Volný čas je pro člověka jeho „vlastním“ časem, časem bez povinností – lidé si přitom právě přejí mít ještě více disponibilního času, než skutečně mají.*
- *Volný čas je čas sociálních kontaktů a společenského života – ve volném čase mají lidé možnost pěstovat mezilidské vztahy, ať už jde o společné akce, setkání, spontánní kontakty nebo dlouhodobé zapojení do společnosti (sociální angažovanost).*
- *Volný čas je ovšem také pracovním časem – člověk pracuje i ve volném čase, ať už pro radost (koníčky, kutilství), tak pro sebe (práce pro domácnost) nebo pro přátele (pomoc známým), ale také kvůli zvýšení příjmů (druhé zaměstnání).*

Chápání volného času ve 20. století

- Volný čas jako čas k načerpání sil pro další práci (*negativní vymezení volného času – volno jako sociální „výdobytek“*)
- Volný čas jako doba, kdy „skutečně žiji“ (*kompenzační pojetí volného času - Habermas*)
- Volný čas jako doba, kdy mohu rozvíjet svoji osobnost, která se realizuje jak v práci, tak ve volnu (*integrační pojetí volného času – Opaschowski*)

„Mám volno, abych mohl zase pracovat“

- Nutnost odpočinku a rekreace
- Výsledek boje za sociální spravedlnost
- Generační problém
 - pozitivní a negativní stránky vývoje
- Specifikum postkomunistických zemí (Česká republika, východní Německo):
 - Práce chápána jako jediný smysl a náplň žití
 - Podcenění duchovní a intelektuální dimenze

„Mám volno, abych si mohl užívat“

- **Odlidštění práce** (pásová výroba) - popsal Habermas (1958)
- Volný čas jako „výsostný“ **prostor seberealizace**
- Problém: **extrémní polarizace**
- Důsledky:
 - **Privatizace** volného času
 - **Hédonismus** a negativní vztah k práci
 - **Zábavní průmysl** (komerční nabídky zábavy)

„Mám volno, abych se mohl vzdělávat
a dělat, co mě baví“

- Opaschowski chápe pedagogiku volného času jako prostředek k **překonání propasti mezi prací a volným časem**
- Cílem je pomoci člověku, aby uměl zacházet se svým časem – **(volno)časová kompetence**
- Člověk volnočasově kompetentní se realizuje jak v práci, tak ve volném čase

„Leisure“ a jeho funkce (Opaschowski)

- K čemu využíváme volný čas?
 - Rekreace
 - Kompenzace
 - Katarze
 - Ventil
 - Konzum
 - Kontrast
 - Dobrovolná činnost podobná pracovní činnosti

Oblasti volného času důležité pro mladého člověka (90. léta – disertace M.K.)

- Ve výzkumech mládeže lze vystopovat některé oblasti zájmu mladých lidí, jejichž význam spočívá ve skryté (implicitní) touze po transcendentnu.
- V rovině zážitku se jedná především o *hudbu*, *hledání napětí a kompenzace* a o *nové vnímání vlastního těla*.
- V rovině vztahů hledají mladí lidé *přátelství a lásku* (mezi dvěma lidmi) a *zážitek sounáležitosti ve větší skupině* (v partě).

Hudební zážitek

- Hudba nabízí mladým lidem jinou realitu, než tu, v níž žijí. Umožňuje jim uvolnit své pocity a vstoupit do hezčího a svobodnějšího světa. Jedná se tedy zčásti o únik z tohoto světa, který vnímají mladí jako „cizí“ a „chladný“. Hudba se pokouší překročit hranice všednosti a proniknout do mezních oblastí, které jsou normálně nepřístupné (extáze).

Pozitivní hodnoty spojené s poslechem soudobé populární hudby (Siedler)

Rolf Siedler hovoří o hudbě rockové (a dalších směrech, které z rocku vyšly). Dle něj nalézají mladí lidé v prožívání této hudby následující hodnoty:

1. motivace na základě zkušenosti kontrastu
2. vyvážení společnosti
3. smyslová zkušenost
4. návrat k přirozenosti
5. sebeurčení a participace
6. dotek Posvátna

Zážitky napětí a uvolnění

- Mladí lidé provozují spoustu činností, v nichž uspokojují přirozenou potřebu *změny* a potřebu střídání *napětí* a *uvolnění*. Velká část mládeže hledá především „action“ - a na tuto potřebu odpovídají producenti konzumní zábavy:

Jít ven, být venku až do noci, měnit scény a osoby - to přináší do života pohyb. Také doma se dává přednost neklidu: něco pořád běží: rádio, gramofón, kazeťák nebo televize. Přednost mají krimi-seriály, science-fiction, kreslené filmy, hudební pořady. A přitom se často telefonuje. K tomuto životnímu stylu patří někdy si vyjet... Při pěkném zážitku ... hraje tělo ústřední roli. Fyzikálně měřitelná intenzita podnětů se stala vlastním prostředkem tohoto stylu.

Přátelství a láska

Touha po vztazích a komunikaci je nejdůležitější touhou člověka. Člověk formuje svoji osobnost na základě vztahů.

Aby člověk našel sám sebe, musí překročit stín vlastního já.

Člověk hledá „jistotu vztahu“. Proto vyplňuje komunikace s přáteli (rozhovor, telefonát, jít ven mezi kamarády) vedle poslechu hudby největší část volného času mladých.

Také v oblasti intimních vztahů jsou významné hodnoty důvěry, spolehlivosti a věrnosti.

Dobrodružství a soutěžení

Můžeme tvrdit, že soutěživost v sobě nese „potěšení z krize“:

„Požitek ze soutěžení, který se v naší společnosti rozšiřuje do mnoha oblastí společenského života, je potěšením z krize: chaotický stav, v němž se nacházejí různé síly, které bojují o převahu, aniž by se zatím prosadil určitý řád, vyvolávají radost z toho, že jeden určitý řád je schopen druhé potlačit nebo absorbovat, a tak si zajistit vedení.“

(Gebauer, Gewalt und Ordnung, 1987)

Peer group

- Kromě přátelství a partnerství je pro mladé lidi důležitý vztah ke skupině vrstevníků, tedy k „partě“. Mladí lidé prožívají hodně času s kamarády, v partě. Tam nalézají uznání a jistou formu „domova“. Důležitý je pro ně pocit sounáležitosti, který někdy prožívají ve formě skupinové extáze.
- Jestliže konstatujeme, že skupina vrstevníků (parta) je pro mladé lidi nečím posvátným, máme na mysli nejen příslušnost k nějaké skupině, nýbrž rozsáhlou síť vztahů a celý komplex aktivit, které se skrývají za zdánlivě nic neříkajícími výpověďmi jako např. „rád jdu ven“ anebo „bavím se s kamarády“.

Zábava a dobrodružství

- Určitá část mladé generace je zaměřena primárně na hledání zábavy nebo dobrodružství. Zdá se, že rostoucí obliba tohoto životního stylu nějaký hlubší důvod. Někteří se domnívají, že důvodem je „nudná civilizace“ v níž žijeme, a že vyhledávání zábavy a napětí je vlastně „náhražkou“ životního dobrodružství (R. Sauer).
- Jestliže mladý člověk nemůže „nic vyhrát“ v životě, chce vyhrát aspoň ve hře. Pro dospělého (dospívajícího) člověka je prostor pro hru omezen. Jsou jenom některé příležitosti, při nichž může člověk na chvíli zapomenout na „šedivou realitu“ a odebrat se do „světa snů“.

Hra a sport

- Funkci hry převzal v dospělé populaci z velké části sport. Sport participuje svojí podstatou na „bezúčelnosti a nahodilosti“ hry. Člověk vybočuje z všedního života. Toto vybočení dává sportu vlastnosti podobné náboženství.
- Sport bývá prožíván jako něco posvátného také díky svému rituálnímu charakteru.
- Rituální charakter sportovních utkání je na první pohled nápadný:
„Všechno je rituál, v němž se zpracovávají situace a zasvěcení se informují o stavu událostí: od chvíle, kdy mužstva vběhnou na hřiště, přes výměnu vlajek a státní hymny na začátku, až k hymně vítězů...“

Nová tělesnost

- V mnoha oblastech života společnosti stojí dnes v popředí zájmu lidské tělo. Mladí lidé chtějí hezky vypadat (coolness), chtějí se dobře cítit a chtějí prožívat svoji intenzivně to, že jsou tělem, a to buď formou příjemného pohodlí anebo naopak extrémní námahy. V této souvislosti se někdy mluví dokonce o jakémisi „kultu těla“.
- Odborníci tvrdí, že silné zvýraznění tělesnosti a smyslových zážitků je reakcí na útlak, kterého se moderní civilizace dopouští na lidském těle

Projevy „potlačení těla“ v naší civilizaci (K. Weis)

- *tělesnost a tělesná zdatnost ztratili svůj přirozený význam pro fungování společnosti a společenského systému*
- *intelektualizace společenského života způsobila, že tělesná síla a rychlost je zdrojem uznání nikoli v běžném životě, ale v prostředí sportovního soutěžení*
- *zdokonalením strojů a nástrojů se tělesná práce stále více vytrácí*
- *vytrácí se rovněž používání a využívání smyslů*
- *vnímání je stále více redukováno na vidění, vlastní zážitek je nahrazován informacemi z druhé ruky*
- *všeobecný trend k abstrahování (ignorování) lidského těla*
 - *čas je chápán abstraktně*
 - *peníze jsou abstraktní*
 - *přístroje reagují jen na nepatrné podněty (zmáčknutí knoflíku, hlas)*
 - *možnost virtuální reality – člověk přestává potřebovat vnější prostředí*
- *i křesťanské církve někdy přispívají k tomuto trendu (odtělesnění)*
- *ve válečné technice poslední doby dochází k „derealizaci“*
- *informace jsou předávány stále menšími a výkonnějšími médii*
- *pro komunikaci se už nevyžaduje fyzická přítomnost, ba ani ne komunikace ve stejném čase.*

Hledání transcendence ve volném čase

- Mladí lidé hledají transcendenci buď implicitně nebo explicitně. Jako implicitní hledání chápu „světsky“ orientovanou touhu po štěstí, lásce, zážitku atd. Explicitní hledání kromě toho obsahuje ještě nárok (či očekávání) na překročení hranice běžných zkušeností.
- Při hledání transcendence nejde jen o explicitní hledání. Mnohem víc se jedná o hledání štěstí a bezpečí v oblastech, které s „tremendum und fascinosum“ zdánlivě nemají nic společného (např. lenošení v posteli, poklidný večer v babiččině kuchyni apod.)
- V české společnosti si však málokdo toto hledání spojuje s pojmem „náboženství“ anebo „posvátno“.